

ELMALI
ŞEHİR ve DEĞER

Ed. Bilal KEMİKLİ

Elmalı : Şehir ve Değer
Ed. Bilal KEMİKLİ

**ELMALI KÜLTÜR ve SANAT DERNEĞİNİN
HEDİYESİDİR**

Tashih & İç Düzen
Ahmet ÖGKE

Kapak

DEHA ORGANİZASYON

Baskı & Cilt

SEZER DESIGN PRINTING

İletişim

Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü Derneği

Tarım Mah. Perge Cad. Gündoğdu Sitesi

Perge Apt. Kat:3 Dâire: 10 / ANTALYA

0242 312 10 03

info@akik.org.tr

www.akik.org.tr

Antalya, 2010

Kitapta yayınlanan yazıların her türlü hukukî ve ilmî sorumluluğu yazarlarına âittir.

Elmalı, Şehir ve Değer

Bilal KEMİKLİ*

Burada “Güneyin incisi” olarak telakki ettiğim Elmalı’yı, şehir ve değer kavramları etrafında okumaya çalışacağım. Her şehir, esasen birer kitap gibi telakki edilebilir... Bu kitap, o şehre bakışımızla anlam kazanır. Şehir kitabını, şehre bakışımızla okuyoruz. Elmalı’yı Toroslar’a yaslanmış haliyle bir dağ şehri, yetiştirdiği ürünleriyle bir tarım şehri, tarihi yapılarıyla bir turizm şehri olarak okumak mümkündür. Biz, Elmalı’yı, mûmbit toprağında yetişen insanlarıyla ve kültür hayatımıza kazandırdığı büyük ruhlarla okuma çabasındayız. Tarihe sığınıyoruz; Abdal Mûsa’dan Ümmî Sinân’a, orada kendimize muhkem bir yer buluyoruz. Bu muhkem yer, ulu mabetlerin gölgesinde, türbeleri, akan çeşmeleri, insana huzur bahşeden havasıyla bizi, tıpkı Bursa gibi, “rûhâniyetli bir şehre” alıp götürüyor. Sanki bir define avcısıyız; ama vîrânelerde mücevher değil; mamur bir şehirden geriye kalan maddî ve mânevî zenginlikler arasında çok değerli bir hazinenin peşindeyiz. Nedir bu hazîne? Bu hazîne, şehrin rûhudur. O rûhun peşindeyiz.

Sadece Elmalı değil, bütün bir Anadolu şehirlerinde, bütün İslâm şehirlerinde bu ruhu aramanın zamanı gelmiştir. Hepimiz Hz. Peygamber’in şehirlerde oturmayı tavsiye ettiğini hatırlarız. Neden şehir? Bu “nedene” farklı zaviyelerden cevap vermek mümkündür; ama şu kadarını söylemekle iktifa edelim: Şehirde inancın, bu inanca bağlı olarak gelişen ahlaki değerlerin ve dünya görüşünün yeni bir toplum inşa etmesi mümkündür. Hz. Peygamber’in yeni bir toplum inşa etme görevi var. Bu görevi bize de veriyor; o yüzden gidilen her şehir, önce o yeni toplumu inşa edecek şekilde yeniden inşa ediliyor.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Bu inşa faaliyetinin baş kahramanları, ne sultanlar ne de şanlı kumandanlardır. Elbette sultanlar ve kumandanlar o şehrin kapısını açıyor, yaptıkları ulu mâbetler, bîmarhâneler, mektep ve medreseler, hanlar ve hamamlar, çeşmeler ve sarnıçlar, yollar ve kanallarla orayı yeniden mamur ediyorlar. Lâkin o şehre rûhâniyet kazandıran, onu bizim şehrimiz haline dönüştüren iksir, buralara yerleşen, sözleri ve sohbetleriyle sevgi ve irfan tohumlarını eken büyük ruhlardır. Anadolu'nun hangi şehrine giderseniz gidin, bu büyük ruhların izlerini göreceksiniz.

Hız. Peygamber şehirlerde yaşamayı tavsiye ediyor. Çünkü şehir, içinde farklı görüşlerin, farklı duyuş ve anlayışların bir arada yaşaması itibariyle gelişmeye ve yenilenmeye açıktır. Öte yandan şehir, emniyet ve güven demektir; orada mutlaka bir sistem vardır ve mutlaka toplum düzenini sağlayan bir hukuk caridir. Nitekim insan, şehirde yaşayarak medenî oluyor. Diğer bir ifadeyle medenî olmak, şehirli olmaktır. Şehirli olmak ise, bir düzene ve bir hukuka bağlı olmak demektir. İnsan, bağlı olduğu ilkelerle medenîleşiyor. Şu halde değeri, insanın bağlı olduğu, yazılı yahut sözlü, maddi yahut manevi ilkeler bütünü olarak tarif edilebilir miyiz? Evet, değer kelimesine nereden bakarsanız bakın, ister bilimsel, ister ontolojik açıdan bakın, isterseniz onu sadece ahlaki ifade etmek için kullanın yahut da onun ecdattan kalan tarihi miras olarak görün; şurası çok açıktır ki, bu kavramın münderecatı içerisinde biz, insanı medenîleştiren ilkeler manzumesini görüyoruz. Bu bakımdan, temel evrensel değerlerin yanında her medeniyetin değerler manzumesi biriciktir ve kendinedir.

Şehri insan kuruyor. Fakat şehir, zaman içerisinde insanın kurucu özne kimliğine ortak oluyor. Artık şehir, bir yandan yapılıırken, öte yandan da yapan/eden oluyor. Bu bakımdan insan şehir ilişki yatay veya dikey olmaktan ziyade dairevidir; insan şehri, şehir insanı daima etkiliyor, değiştirip dönüştürüyor, bozuyor yahut onarıyor... İnsan şehre özünden bir ruh üflerken, şehir de ona yeni bir kimlik kazandırıyor. Şehir insanda aidiyet duygusunu geliştirerek, onu hemşerilik tabiriyle bir toprağa, havaya ve suya bağlıyor. Değerler manzumesi işte bu toprakta, bu suda ve bu havada hayat buluyor. Burada toprağı, havayı ve suyu, ister temel anlamıyla ele alınız, isterseniz mecazı açıdan birer anlam yükleyiniz, har halükarda bu kelimelerle

ihlas edilen bir değerler manzumesini görürsünüz. Çünkü değer, her şeyden önce bir şeylere değmekle, dokunmakla, bir ilişki kurmakla, bir şeyleri önemsemek veya tahfif etmekle ilgilidir. Toprağı işlemek, tohumu su ve havayla buluşturmak, yetiştirmek ve bir ürün elde etmek; sonra da bu ürünü, pazarlayarak kazanca dönüştürmek... Bütün bu faaliyetlerin her birisi, evveleminde toprakla, tohumla, aletle, yardımcı evcil hayvanlarla ve insanla ilişki içerisinde olmayı gerektirmez mi? Daha toprağı işlerken, tohumu ekerken bereketin kaynağının ve rızkı verenin kim olduğu bilinciyle hareket etmek bir değer değil midir? Elbette değerdir; hem de en önemli değer. Bugün bu değeri yitiren insanlık, tohumların genlerini bozarak hem çevreyi hem de kendini tahrip ediyor. Sonra da çevre problemleri, küresel ısınma, insan sağlığı, salgın hastalıklar gibi konularla mücadele etmek için fonlar oluşturuyor.

Madem toprak, dedik devam edelim. Değil sadece tarlada çalışan işçinin alnındaki ter kurumadan ücretini ödemek, onun emeğine saygı göstermek, onu korumak ve kollamak, her ne kadar şimdi makineye dayalı tarım olsa da yine de güçlerinden yararlandığımız ve zaman zaman farklı işlerde kullandığımız hayvanlarımızın da bir hakkı vardır. Sadece işimize yarayan havanların mı? Hayır, kurdun ve kuşun da hakkı var. Tabiatı korumak, doğal dengeyi korumak... İşte tam da değer kavramı burada karşımıza çıkar; değer, dengeyi korumaktır. Hak ve hukuk, dengeyi korumamızı sağlayan ve bize sorumluluklarımızı hatırlatan temel kavramlardır. Hemcinsimize karşı olduğu kadar, tabiata karşı da sorumluyuz. Demek ki, toprağı işlemek, bizi çevreye, hayvanlara, insana karşı sorumlu hale getirerek bize, varlıklar arasındaki dengeyi sağlam bir zeminde tutma, varlığın ahengini ve düzenini koruma görevini verir. Şehirlerimizi kuran yahut söz ve sohbetleriyle, ilim ve irfanlarıyla şehre dokunan ve orayı adeta mayalayan büyük ruhlar, bize hep bu görevimizi hatırlatır. Onlar, can gözümüzdeki perdelerden kurtularak varlığı idrak etmemizi isterler.

*Bir kâmil mürşide teslîm oluban
Sildir cân gözünün perdelerini
Mâyeli dilinden telkîn aluban
Sildir cân gözünün perdelerini*

Evet, Elmalı'nın canlarından Eroğlu Nûri böyle sesleniyor. Sildir cân gözünün perdelerini! Cân gözüyle baktığımızda, ayırmaya, parçalayıp bölmeye girmeden değerler manzumesinin künhüne vâkıf olacağız. Ama önce o gözü açmalı, perdelerden kurtulmalı. Perdeler kalkınca muradımıza ereceğiz, hakikat bilgisini tahsil edeceğiz, tabiatla, kendimizle, hemcinslerimizle ve en önemlisi Var edenle barışık olacağız, sulha ve selamete ereceğiz, zulmet ortadan kalkacak, her şeyi olduğu gibi görecek, olduğu gibi anlayacağız ve en önemlisi, "Hak'tan gayriye gönül vermeyeceğiz!"

*Hak'dan gayriya gönül vermeyesin
Hesâbın eyle hesâb görmeyesin
Yarın âhrete â'mâ varmayasın
Sildir cân gözünün perdelerini*

Perdelerden kurtulup tarihte bir İslâm şehrinin, Elmalı'nın Antalya'nın Alanya'nın veya bir başka şehrin sokaklarında dolaşalım. Orada hemen her mahallede, her meydanda, her sokakta, sanatın ve mimarinin şaheseri olan çeşmelerin şarıl şarıl aktığını görürüz. Bu çeşmeler, mimari yapıları itibariyle görene huzur bahşetmenin ve bulunduğu yeri hemen orada müzeye dönüştürmenin yanında, ziyaretine gelen her faniye, her hangi bir ayrıma fırsat vermeden, hayat mâyesi olan suyundan ikram eder. İnsanın su ihtiyacını karşılamının yanında, akıp giderken uğradığı sokaklarda mahallenin kedi köpek gibi evcil hayvanlarına ve bahçelerde çiçeklere, meyve ağaçlarına ve bostandaki sebzelere hayat bahşeder. Çeşmenin başı buluşma noktalarından birisidir. Bilhassa buralarda mahallenin hanımları ve kızları buluşur, dertleşir, halleşirler. Bu bakımdan çeşme başları, belki dedikodunun veyahut bir kısım planların yapıldığı yer olmanın yanında, aynı zamanda değer aktaran yerlerdir. Diğer bir ifadeyle çeşme başları, tecrübenin, atasözlerinin, deyimlerin, manilerin velhasıl kültürün aktarıldığı birer irfan merkezidir. Günümüzde şehirlerimizde bilhassa göç, yeni şehir planları ve yapılarla mahalle kayb olduğu gibi, çeşmeler de kurudu veya çeşme başları eski misyonunu yitirdi. Oysa her çeşme başında, Vâhib-i Ümmî'den feyz almış Mazharî gibi erenlerin, gezgin dervişlerin ve âşıkların şöyle feryat ettiklerini duymak mümkündür:

*Hakikat bâğının gonca gülünü
Deren bilir dermeyenler ne bilir
Cânın kurbân edip cânân yoluna
Veren bilir vermeyenler ne bilir*

“Hakikat bâğının gonca gülü” nasıl bir şeydir? Hakikat nedir? Gonca nedir? Gül nedir? Bu gül nasıl derilir? Cân kimdir? Cânân kimdir? Cân nasıl kurbân edilir? Cân kime ve nasıl verilir? Sorular, sorular... Biz soruları bir kenara bırakalım ve tarihte yolculuk etmeye devam edelim. Yolumuz Elmalı’ya düşer ve bir pınarın başında üstâdımız Vâhib-i Ümmî’yi dostlarıyla, canlarla sohbet hâlinde buluruz. Der ki:

*Âriflerin nutkundaki
Ma’nâyı gör âb-ı hayât
Dost zâtının mazharıdır
Halvetî’nin dervoşleri*

Vâhib-i Ümmî bizi mahalledeki çeşmeden alır, ölümsüzlük suyunun aktığı bir başka çeşmeye götürerek der ki: “Ariflerin sözü, sohbeti, âb-ı hayattır.” İşte şehirde değer, bu sözle ve bu sohbetle çoğalıyor, şehir bizim şehrimiz, Elmalı oluyor. Bu şehrin sokaklarında Vâhib-i Ümmî’nin izinde dolaşılıyor ve şunları tespit ediyoruz: Elmalı, türbeler şehridir.

Evet, “Güneyin incisi” Elmalı, türbeler şehridir. Türbeler, şehri inşa eden zihniyetin, şehre damgasını vuran gerçekliğin işaretidir. Türbeler, şehrin mayasıdır. Ve türbeler, Vâhib-i Ümmî gibi âriflerin izinde giden bir şairimizin de ifade ettiği gibi, konuşurlar; onların da dili vardır. Tıpkı yaşayan insanlar gibi konuşur, sohbet ederler. “Türbeler, kendi öz dilleriyle, içlerinde yatanları işaret ederler, onları anlatırlar. Türbeler, içlerinde yatanların, yatırların yeryüzüne ta ruhlarından vurdukları damgalardır. Yatırlarınsa sırları vardır, fakat bu onlar esrarlı kişilerdir demek değildir. Onlar, hayatlarını misyonlarına adamış kahramanlardır.”¹

Türbelerin lisanını çözmek için, orada sırlanan erenin, kendini adamış kahramanın dilini ve misyonunu bilmek gerekiyor. Mesela

¹ Sezai Karakoç, *Makamda*, İstanbul, 1985, s. 51.

Konya'da Mevlana için yapılmış olan türbe, bu şair-düşünürümüze göre, yeşil kubbesiyle (kubbe-i hadrâ) Mevlânâ'nın dilinden: "Beni toprakta aramayınız; çünkü ben, âriflerin gönlündeyim" der.² Kubbenin yeşile boyanması ise, cennete, kurtuluşa ve sonsuzluğa yüzümüzü döndürmemizi anlatır. Şimdi Elmalı'da bulunan türbeleri, Abdal Mûsa'nın türbesinden başlayarak, bir Türk ve İslâm şehrine dönüşen Elmalı'nın gerçek tarihini okumak mümkündür. Abdal Mûsa'nın ihtişamının yanında, ümmiliğin, sâdeliğin ve sâfiyetin enginlerinde yol alan ve bu bilinçle şehre yeniden ruh üfleyen Vâhib-i Ümmî'nin, Eroğlu Nûrî'nin ve Ümmî Sinân'ın türbelerindeki sükûneti görmek gerekir. Sonra melâmet yolunun zirvesinde Hakîrî olarak anılmaya hak kazanmış Süleyman Efendi'yi, Selâmî Halil Efendi'yi, ışığıyla bu şehri aydınlatan Ziyâî Murtaza Ali'yi, İbrâhim Efendi'yi ve Süleyman Hakîkî'yi düşünelim. Bunların her birisi, irfan ve sevgi yolunda, gayelerin gayesini müdrik, sözleri ve sohbetleriyle ölü kalpleri diriltlen mana adamlarıdır.

Türbeler konuşarak bizi biz yapan değerlerle buluşturur. Bunlar kadirşinaslık, diğerkâmlık, sehâ ve ilm-i ahlâk gibi evrensel değerlerdir. Fakat türbelerin demedikleri de vardır. Sezai Karakoç'un ifadeyle, onlar, "Siz hep durun, hiç ilerlemeyin, sadece hep içimizdekileri ululayın" demezler. Evet, günümüzde sanıldığı gibi, hep bizi ululayın ve oracıkta öyle kalın, hep o küçük halinizle, çaresiz ve bîkes kalın, demezler... Bize sığının ve bizden medet bekleyin, demezler. Siz asla bizim gibi kemale eremez, er kişi olamaz, kimya olamaz velhasıl güneş olamazsınız da demezler. Aksine, "Siz de çalışın, durmayın ilerleyin, içimizdekileri örnek tutup onların cinsinden ulular yetiştirin, aranızdan çıkarın" derler.³

Bu itibarlardır ki, bendeniz, değerler elden gidiyor, tükeniyoruz, bitiyoruz, hep başka kültürlerin etkisindeyiz yollu şikâyetler yerine, içinde yaşadığımız şehrin temel değerlerine tutunup, oradaki türbelerin, oradaki tarihi ve kültürel mirasın dilini çözmenin, onları anlamamanın ve onları anlamlandırmanın yollarını aramaktan yanayım. Tamam, Ümmî Sinan büyük bir gönül adamıydı, bir bilge şahsiyetti, ölü

² Karakoç, *a.g.e.*, 51.

³ Karakoç, *a.g.e.*, 52)

ruhları diriltten bir tabîb-i hâzıktı... Tamam, ama neden onun türbesi- ne kulak vermiyoruz; o orada diyor ki: "Sen de çalış, durma, ilerle!" Mevlana'da bunu söylüyor, Emir Sultan da, Aziz Mahmûd-i Hüdâyî de. Bu toprağı yoğuran bütün gönül adamları, aşk adamları, mana ve ruh dünyamızın kahramanları hep bunu haykırıyor: "Durma öyle, hareket et, terakki et!"

Bugün bu çağrıya çok ihtiyacımız var. Çalışmaya, harekete, ilerlemeye... Hem ruhi ve manevi açıdan, hem de maddi açıdan. Nitekim Abdal Mûsa'nın, Ümmî Sinân'ın vazettiği değerler, manevî terakkiyi maddi ilerlemenin karşısında görmez. Tevhitçi bakış, hayatın her alanında ikiliği aşmayı ve bire ulaşmayı gerekli kılar. Keza bu canların ön gördüğü maddi ilerleme, manevi terakkinin önünde bir engel de değildir; çünkü bu ilerleme, çevreye ve insana zarar verecek, onu tahrip edecek, değiştirip dönüştürecek şekilde algılanmaz. Aksine, her şeyi yerli yerinde kullanmak... Esasen sadece türbeler değil, şehrin sükûnet mahalli olan mezarlıklarda da her bir mezarın konuş- tuğuna şahit olursunuz. Bu mezarlardan her birisi, dünyanın beka semtine yolculukta uğranan bir han olduğunu, ama aynı zamanda bu gelip geçici bir mekân da olsa, orayı temiz tutmanın, onarmanın, inşa etmenin yani üretmenin, imarın gerekliliğini söyler. Bu söyleyişle tabiatı işlemek, üretmek ve ona göre tüketmek esastır. İşlemekte denge, üretmekte denge ve tüketmekte denge! Nedir bu dengenin ölçü- sü? Bu dengenin ölçüsü, sabır, sevgi ve kanaattir; sabırla işlemek, sevgiyle üretmek ve kanaatle tüketmek.

Burada ne Elmalı'yı bütün yönleriyle, ne de şehir ve değer ilişki- sini bütünlüğü içinde ele alabilme imkânına sahibiz. Sadece genel bir iki hususa dikkat çekmeye çalıştık. Şehir ve değer konusu, bilhassa bizim kadim şehirlerimiz için söylemek gerekirse, sadece camiden yola çıkarak tasvir edilebilir. Çünkü İslâm şehirlerinde, şehrin olduğu kadar hayatın da merkezinde cami vardır. Bir bakıma şehirlerin kalbi olan camiler, değerlerin üretildiği ve öğretildiği merkezlerdir.

Belki sadece minareleri esas alarak şehir ve değer ilişkisini ayrın- tılı bir şekilde incelemek mümkündür. Minareler ki, şehrin en yüce noktasıdır. En yüce noktadan, günde beş vakit, yüce ahlaka ve değere ermeye, daha doğrusu fert ve toplum olarak yücelmeye çağrı yapılmaktadır. Bilhassa seher vakitlerinde, "kurt kuş uykudayken şehri

uyanık ve mü'min tutan"⁴ bu minarelerden yükselen ve bütün bir şehrin sokaklarından, evlerinden süzülerek, evimize, odamıza kadar gelen ve gönlümüze ulaşan o sedayı konuşmak gerekir. Çünkü bu seda dokunduğu her şeyi mü'min kılıyor; kainât mü'min, şehir mü'min, şehirli mü'min... Mü'min, yani hem inanmış, hem de güvenilir. İnanmış ve güvenilir bir kâinat tasavvurunu, tarihi şehirlerimizin her birisinde görmek mümkündür. Fakat bir tebliğ sınırları dâhilinde bunlara sadece işaret ediyoruz; işaret edemediğimiz, ama irfan hayatımızı, kültürümüzü, kimliğimizi inşa eden daha nice maddi ve manevi değerlerin olduğu da bilinmelidir. Türküler, maniler, deyimler, konuşma dili (ağız), yemekler, düğün törenleri, yas günleri, bayramlar gibi folklorik ve etnografik unsurları değer açısından tahlil etmek mümkündür.

Netice itibariyle, "güneyin incisi" Elmalı, yaşayan tarihi, yetiştirdiği ilim ve irfan adamları, türbeleri, camileri, minareleri, taşı, top-rağı, havası ve suyuyla, bunca yozlaşmaya ve kültür değişimlerine karşın hala ayakta duran kültürüyle üzerinde durulması gereken bir şehrimizdir. Bu şehri, sahip olduğu değerleriyle korumak hepimizin görevidir. Bilhassa Elmalı'nın sakinleri, şehrin diline aşına olmalı, o dili konuşmalı, konuşan türbeleri, camileri, konakları ve tabiatı dinlemesini bilmelidir. Şehrin sakinleri, ancak bu konuşma bilinci ve bu dinleme bilinciyle değerlerini koruyup yarınlara taşıyacaktır. Lakin Ümmî Sinan diyor ki.

*Kimse bilmez ahvâlimi aşk-ıla yâr olan bilür
Yedi iklim dört köşeye hikmet-ile tolan bilir*

Elmalı'nın yahut diğer tarihi şehirlerimizin kadrini kıymetini kim bilir? Burada kalanlar mı? Bilemiyorum; ama şurası açıktır ki, şehrin dilinden anlayan, ona aşına olan, onun derdiyle dertleşen âşıklar ancak bu kıymeti bilir. Şehirler, daima aşk ile yardı. Biriktirdikleri, hayat verdikleri, yetiştirdikleri ile şehirler baştan sona hikmettir. Bu hikmete sahip olanlar, şehirlerin kadrini kıymetini bileceklerdir. Ve Elmalı, hala okunmayı bekleyen bir kutsal metin gibi orada duruyor... Bu kitabı okumak için âşık olmak, hikmetin peşinde olmak gerekiyor.

⁴ Sezai Karakoç, *İslâm*, 1978, 45.